

2

2055

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

11 AGUSTOS 1988

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür — Editor
PROF. DR. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD — VOL. II
CÜZ — PARTS 1
1956 — 57

E
2

İbrahim Horoz Bastmevi
İSTANBUL
1957

Selçuk Devlet adamı Mübarizüddin Ertokuş tarafından yaptırılan Âbideler

Oktaç Aslanapa

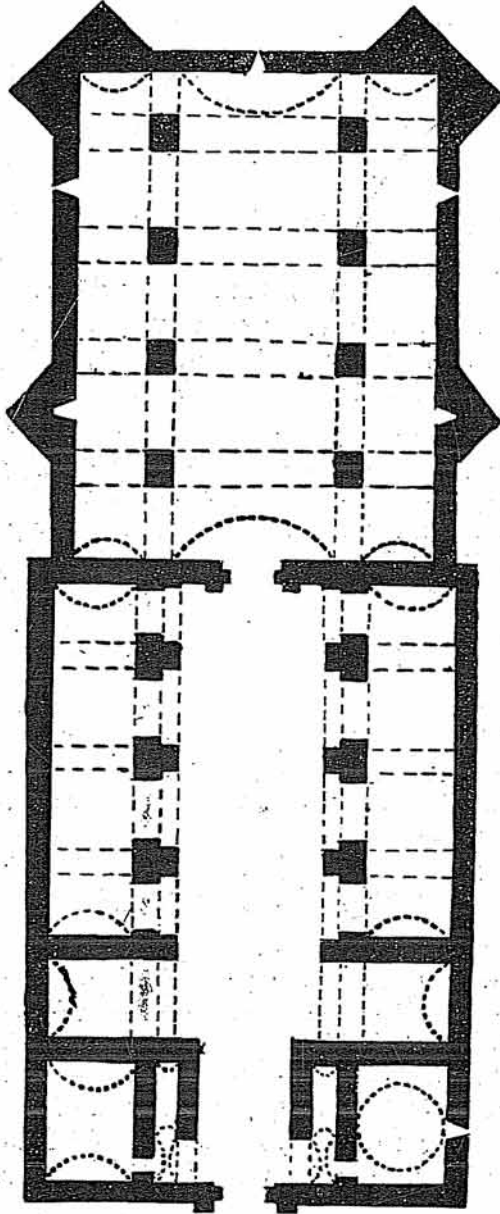
Gıyaseddin Keyhusrev I. , İzzeddin Keykâvus I. ve Alâeddin Keykubad zamanlarında Antalya ve çevresinde yaptığı fetihler ve buralarda uzun süren valiliği (Sübaşı-Serleşker) ile ün salmış bir devlet adamı olan Mübarizüddin Ertokuş, Gıyaseddin Keyhusrev'in has kölelerinden biri idi. Ölümünden çok sonra 669 (1271) yılında Antalya'da yapılan vakfiyesi hayatta iken kendisinin bu yoldaki isteklerini dinliyenlerin sözlerine dayanarak hazırlanmıştır. Bu vakfiye Ertokuş'un İsparta'ya bağlı Borlu'nun Ağros köyünde yaptırdığı medrese ile yine Borlu'ya bağlı Dadil köyündeki Kervansaray ve Antalya'daki camii içine alır. Ağros bugün Atabey ismini taşıyor.

Vakfın bir kısmının kervansaraya bağlandığı vakfiyede yazılıdır. Bu kervansaray veya han Dadik veya Dadil köyünün sınırları içinde bulunuyordu. Şimdi bu yerin neresi olduğu bilinmiyor. Antalya'da bulunduğu yazılan camiın hangisi olduğu da belli değildir. Ayrıca vakfiyede adı yazılmamış olmakla beraber Gelendost'da Kudret hanın da Ertokuş tarafından yaptırıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır¹.

Şimdi Ertokuş tarafından yaptırılmış olup vakfiyede adı geçen veya geçmeyen âbideleri sırasile gözden geçireceğiz. Gelendost civarında Kudret han Selçuk kervansaraylarının şemasına uygun 21x54 ebâdında bir yapıdır. Diğer Selçuk hanları kadar itinalı olmayıp duvarları kaba bir işçilik gösteriyor. (şek. 1—2). Dış kapıdan girince sağ tarafta üst katta kübbeli bir oda varsa da mihrap yeri olmadığından bunun mesçid olarak kabul edilmesi güçtür. Sol tarafta bunun karşılığı olarak tonozlu bir oda görülür. Bundan sonra simetrik olarak avluya açılan iki tonozlu oda, daha ilerde iki tarafında dörder revak ile avlu uzanmaktadır. Revak tonoz-

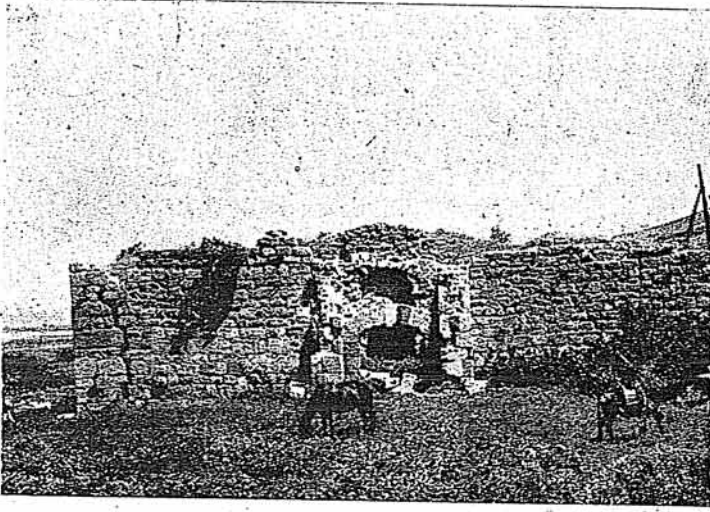
¹ Osman Turan, *Mübarizüddin Ertokuş ve vakfiyesi*, T. T. K. *Bellefen* s. 43 ş. 415-430, 1947 Temmuz.

ları avluya paraleldir (şek. 3). Üstü kapalı olan ahırlar kısmı daha dar olarak yapılmıştır. Hol biçimindeki bu kısım üç nefli olup

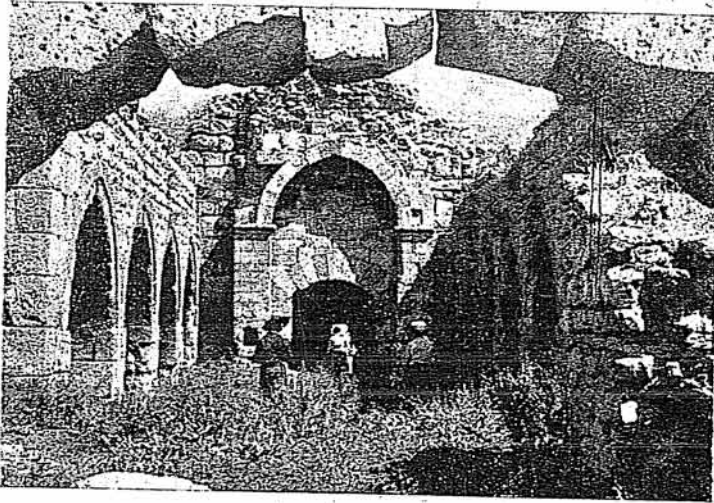

Şekil: 1 — Gelendost: Kudret Hanım plâni.

orta nef daha geniş ve yüksektir (şek. 4). Takviye kuleleri köşelerde dikdörtgen ve yanlarda üçgen olarak dört adettir. Bu hol kısmı avluya nazaran daha itinalıdır. Takviye kuleleri ise daha iyicins kesme taşlarla en itinalı yerler olarak göze çarpar. Avlu por-

Şekil: 2 — Gelendost : Kudret Han cepheden görünüş.

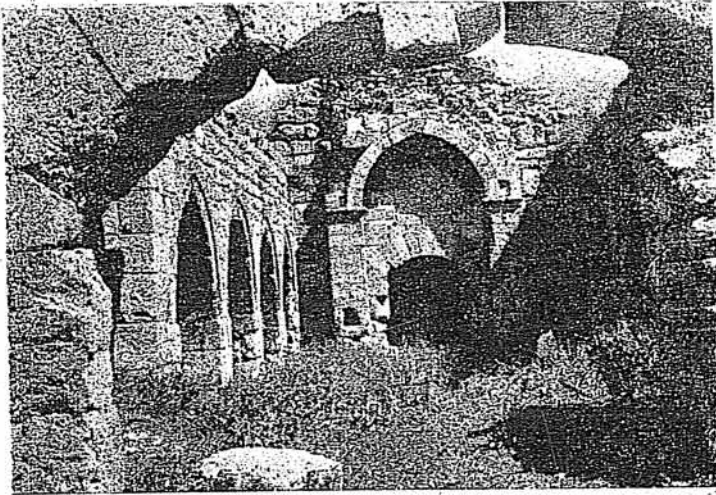

Şekil: 3 — Gelendost : Kudret Hanın avlusu.

talî yıkılmıştır. Kapalı kısma götüren iç portal sağlam bir durumda olup kitabeyi taşımaktadır (şek. 5-6). Bu kitabeye göre han 620 (1222) yılında Mübarizüddin Ertokuş tarafından yaptırılmıştır². Kitabeye:

السلطاني
عمرلا في سيل ري
العالمين مبارز الدين
ارتقى سنه عشرين وستمه

şeklindedir. (şek. 7)

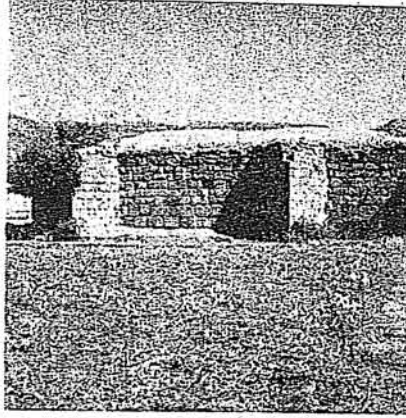

Şekil : 4 — Gelendost : Kudret Han avlu revakları.

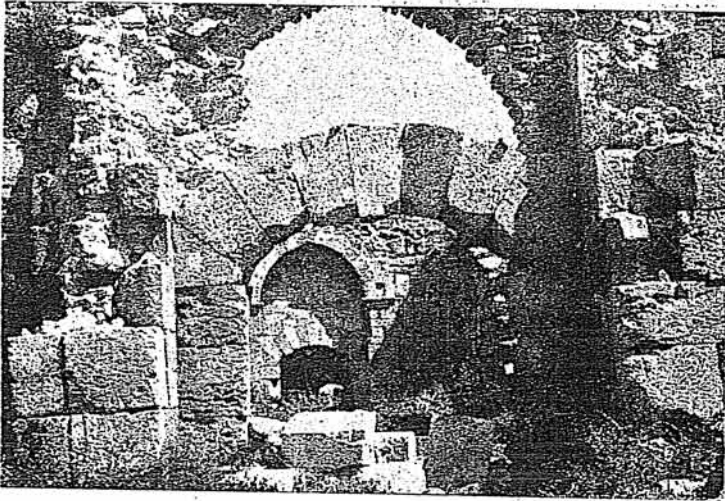
² Fikri Erten, *Antalya vilayeti tarihi*, İstanbul 1940 s. 80 de bu kitabeyi yanlış olarak okumuş ve neşretmiştir. Gelendost han veya Selçuk hanı adını verdiği âbideden de «han Alâeddin Keykubad zamanında 620 hicrî yılında Mübarizüddin Ertokuş tarafından yaptırılmıştır.» diye bir cümle ile bahsetmektedir. Kitabenin yanlış okunuşu da şöyledir:

السلطاني
عمره في رب العالم
العالم مبارز الدين
ارتقى سنه عشرين وستمه

Vakfiyede bahsi geçen Dadil hanın yeri kesin olarak bilinmediği gibi Dadil diye bir köy de yoktur. Yalnız geçen yaz yaptığımız gezide Keçiborlu-Sandıklı demiryolu üzerinde Karakuyu istasyonuna yakın Pınarbaşı denilen yerde bugün tamamen yıkılmış

Şekil: 5 — Gelendost: Kudret Han takviye kuleleri.

Şekil: 6 — Gelendost: Kudret Hanın avlusu.

olan bir hanın izlerine rastladık. Bunun plânı Selçuk hanlarının geniş bir avlu ile daha dar bir holden ibaret şemasına tamamen uyaktadır (şek. 8). Bunun eski Dadil hanı olması kuvvetli bir ihti-

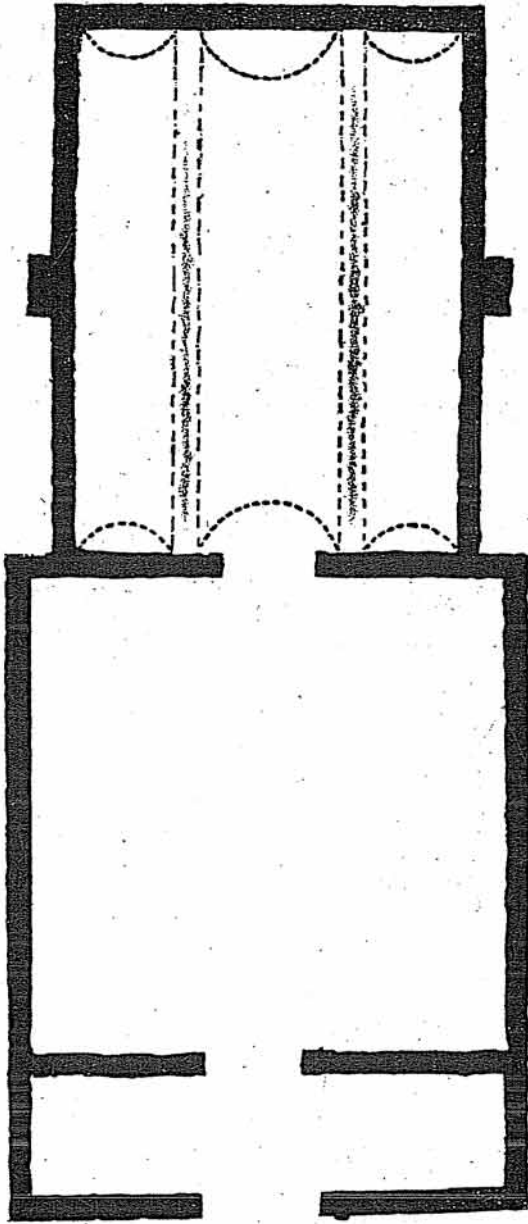
malle kabul olunabilir. Bulunduğu yer Keçiborlu ve Uluborlu'ya çok yakındır. Vakfiyede de Borlu'ya bağlı Dadil köyünün adı geçiyor. Bu çevrelerde başka bir Selçuk hanının bulunduğu dair herhangi bir kayıt yoktur. Yakında bir köy veya meskûn yer bulunmaması buranın eski tarihlerde sıtma yüzünden terkedilmiş olabileceğini akla getiriyor.

Şekil : 7 — Gelendost : Kudret Hanın kitabesi.

Atabey medresesine gelince bütün yapılar arasında gerek mimarî kıymeti gerek plânının orijinallîği bakımından en âbidevî yapıdır. İlk örnekleri onikinci yüzyıl Danişmendliler devrine kadar uzanan Anadolu kubbeli medreseleri gurubuna girmekle beraber onlardan ayrılan bir çok özellikleri de vardır. Bu halile orijinal bir kubbeli medrese tipi meydana getirmektedir (şek. 9). Bir defa burada avlunun üzerini örten kubbe diğer kubbeli medreselerden farklı olarak duvarlar üzerine değil sütunlar üzerine oturuyor. Diğer taraftan normal kubbeli medreselerde olduğu gibi kubbe yan odalara kadar uzanmadan haçvâri dört eyvanla bunlara bağlanmaktadır. Medresenin arkasına sonradan bir kümbet eklenmiş ve üç kapı ile medresenin batı eyvanına açılmıştır. Kümbetin dış taraftan ayrıca kapısı yoktur. Buraya götüren eyvan, mihrabından anlaşılacağı gibi cami olarak kullanılıyordu. Eyvanın iki tarafında simetrik olarak birer kubbeli oda vardır. Diğer odalar hep tonozludur. Portal nişindeki kitabeye göre Atabey'in medresesi 621 (1224) yı-

İinda Ertokuş bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır (şek. 10), kitabesi :

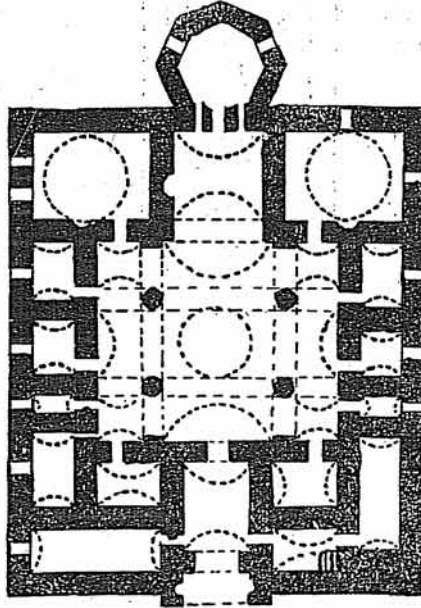

Şekil : 8 — Karakuyu istasyonu civarında Pınarbaşı mevkiinde Dadil Han harabesinin plânı.

السلطانى

امر بعمارة هذه المدرسة فى ايام السلطان المعظم
علا الدنيا والدين ابو الفتح كيقباد بن كيوخسرو
برهان امير المؤمنين العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله
تعالى أرتقس بن عبدالله فى شهر رمضان سنة احدى وعشرين وستمائة

. ٦٢١

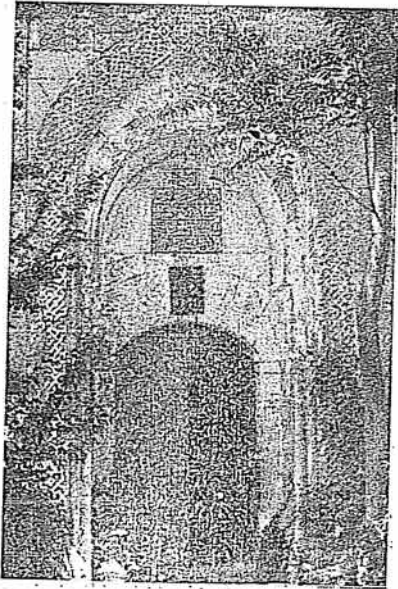
Şekil : 9 — İsparta — Atabey : Ertokuş Medresesi plânı.

Medresenin portali ve yan nişleri daha sonraki Selçuk medreselerine nazaran daha sade bir tezyinatla işlenmiştir. Fakat bu sadelik içinde portal bir kaç bordürle canlandırılarak olgun bir cephe tesiri yaratılmıştır. Alınlığın ortasındaki kitabe bu canlılığı büsbütün artırıyor (şek. 11-13). Medresenin içinde hiçbir dekor bulunmadığından sadece mimarî kuvvetle değişik bir mekân ifadesi elde edilmiştir. Burada büyüklük ve ahenk bakımından, gerçekten az görülen bir mimarî tesire varılmıştır. Dekorların yokluğu yüzünden bu tesir bütün saflığı ve temizliği ile kendini belli ediyor (şek. 14-17).

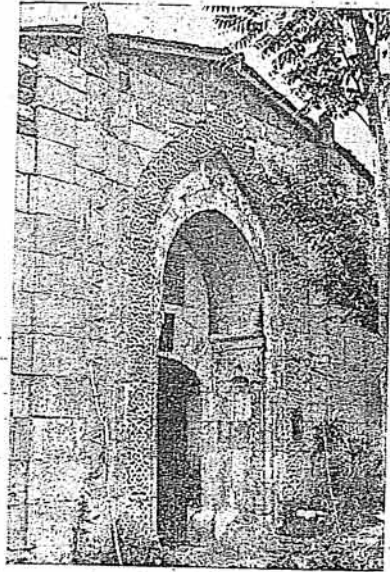
Ertokuşun Antalya'da bulunduğu zikredilen camii herhalde tamamen ortadan kaybolmuştur. Zira bugünkü Antalya camileri içinde hiçbirini ona mal edemeyiz.

Şekil : 10 — Isparta — Atabey : Ertokuş medresesi kitabesi.

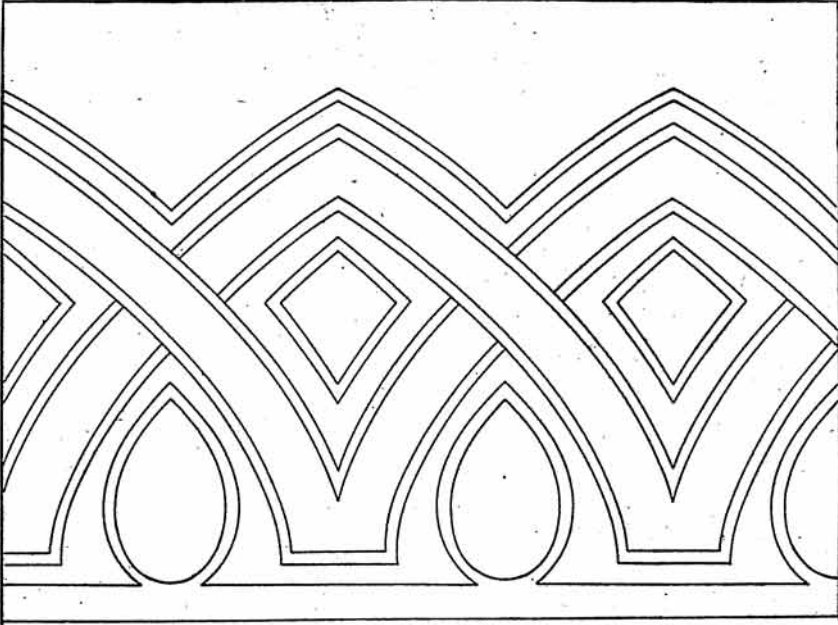

Şekil : 11 — Isparta — Atabey : Ertokuş medresesi Portali.

Şekil : 12 — Isparta — Atabey : Ertokuş medresesi Portal cephesi.

Böylece Ertokuş'un bütün yapıları tamamlanmış oluyor. Bunlar arasında yalnız Atabey medresesi Selçuk mimarisinin gelişmesi bakımından dikkati çeker. Niksar ve Tokat'ta onikinci yüzyıl Danişmendliler devrinden kalma Yağıbasan medreselerinden sonra Ertokuş medresesi Konya'daki 1251 ve 1258 yıllarından kalma zengin dekorlu Karatay ve İnce Minareli medreselere bir geçiş devrini göstermektedir. Bunun yanında bir de Afyon'a bağlı Sincanlı'nın Boyalıköyünde bulunan 1210 tarihli diğer bir kubbeli medreseyi de zikredebiliriz (şek. 18). Bu iki medrese Danişmendlilerden sonra Selçuk kubbeli medreselerinin ilk denemeleri olarak görülebilir. Boyalıköy medresesinde kubbe tonozlara dayanan köşe payeleri üzerine oturmaktadır. Yanlara doğru kapalı olan tonozlar giriş istikametinde kubbeye doğru eyvan biçiminde açık bırakılmıştır.

Şekil: 13 — Isparta — Atabey: Ertokuş Medresesi portalinden dış bordür.
(Bordür burada yatık olarak konulmuştur)

Yağıbasan medreselerinde ise kubbe sadece dar eyvanlarla iki yana açılmakta diğer tarafları tamamen kapalı duvarlar üzerine oturmaktadır¹. Avluyu çeviren diğer odalar sadece birer kapı

¹ Ernst Diez, Oktay Aslanapa, Türk Sanatı Şekil 136 (Niksar Yağıbasan medresesi plânı) İstanbul 1955. Edebiyat Fakültesi yay. 627.

ile girilebilecek şekilde yapılmış ve hepsinin üzerleri tonozlarla örtülmüştür. Konya'da Karatay ve İnce Minareli medreseler orta kubbeye açılan eyvanları ve bunun iki tarafındaki kubbeli odalar bakımından Atabey Ertokuş medresesinin nizamını hatırlatıyor. Fakat diğer taraflarında bunlar birer kapı ile girilen odalarla çevrilidir.

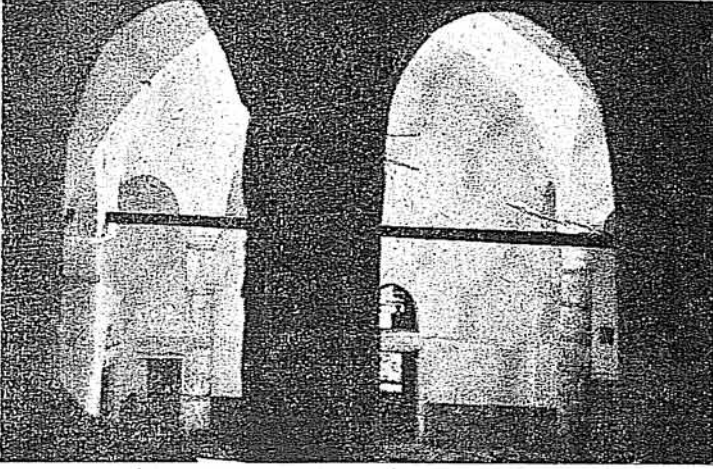
Şekil: 14 — Isparta — Atabey: Ertokuş medresesi kubbeli avlu.

İnce minareli medrese ile aynı tarihte yapılmış olan Çay'daki Taş medrese Konya'daki yapılarla yakınlık göstermekle beraber plânı daha müvazeneli ve yerleşmiş bir karakter taşıyor. Aynı zamanda bu medrese iki katlı olarak yapılmıştır.

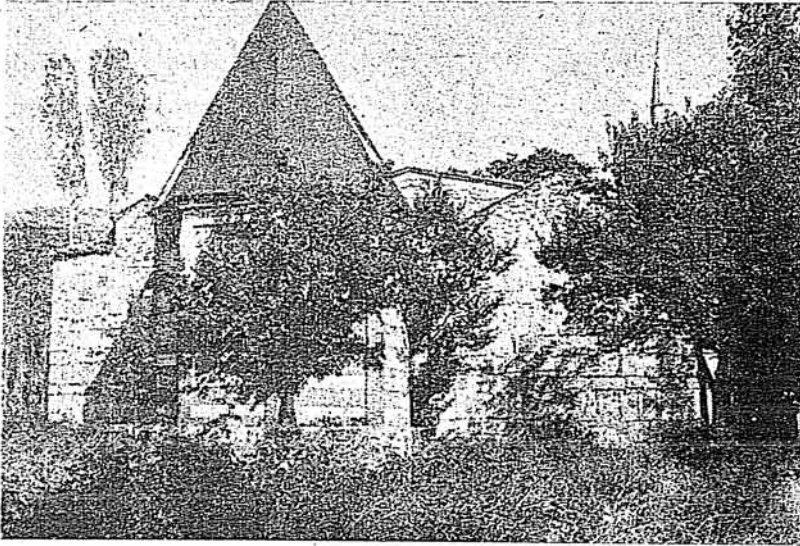
Tarih sırasile bundan sonra gelen Kırşehir'de Caca Bey medresesi Selçuk kubbeli medreselerinin sonuncusu olup sonradan camiye çevrilmiştir. Burada orta kubbeye iki büyük eyvan açılıyor, bunlardan güneydeki eyvan cami olarak kullanılıyordu. Giriş cephesinin sol köşesinde türbe bulunmaktadır. Türbeden başka diğer bütün odalar tonozlu olup kubbeli salona açılmıyarak küçük eyvanlar veya yarım eyvanlarla bunlara geçilmektedir¹.

¹ Diez-Aslanapa-Koman, *Karaman devri sanatı*, şekil 255-256 Kırşehirde Caca Bey, Kütahyada Vacidiye medresesi plânları İst. 1950 Edebiyat Fak. yay. 409.

Ondördüncü yüzyılda kubbeli medreseler çok defa orta kubbenin iki yanında simetrik odalar, karşı tarafta bir eyvan bunun sağında solunda birer kubbeli oda ile Konya ve Çay medresele-

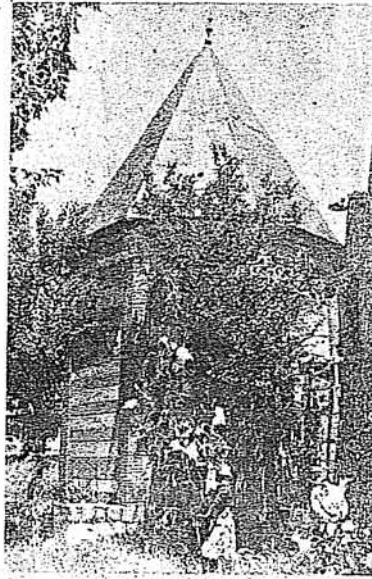

Şekil : 15 — Isparta — Atabey : Ertokuş medresesi avlú.

Şekil : 16 — Isparta — Atabey : medresesi arkasındaki kümbet.

rinin şemasını tekrarlamaktadır. Bunların sonuncusu Karamanda 1432 tarihli İbrahim Bey medresesi olmuştur. Yalnız ondördüncü Yüzyılın başlarından kalan Erzurumdaki iki medrese ayrı bir gurup teşkil eder. Bunlardan 1308 tarihli Yakutiye medresesi, avluyu örten ortası açık dekoratif bir tonoz, bunun dört tarafında haçvâri eyvanlarla, bunlar arasındaki tonozlu odalardan ibârettir. Giriş kısmı da kapalı bir tonoz şeklinde olup dört tarafa kapılarla geçilmektedir. Bunun karşısına gelen eyvan üst kattan bir kapı ile medresenin arka duvarına bitişik olan kümbete açılıyor.

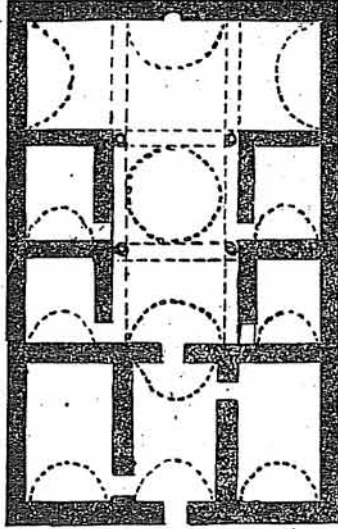

Şekil : 17 — Isparta — Atabey : Ertokuş medresesi kümbeti.

Erzurum'da 1314 tarihli Ahmediye medresesinde de avlunun üzeri kubbe yerine ortası açık bir çapraz tonozla örtülmüş ve etrafı haçvâri dört eyvanla çevrilmiştir. Güney eyvanında bir mihrap göze çarpıyor. Eyvanın iki tarafında tonozlu odalar yer almıştır. Giriş eyvanının sağında solunda da tonozla örtülü ikişer oda vardır.

Böylece kubbeli medreseler Anadolu'da meydana gelen yepyeni bir yapı tipi olarak onikinci yüzyıldan onbeşinci yüzyıl ortalarına kadar çeşitli gelişmeler göstermiş, Atabey Ertokuş medre-

sesi de Danişmendlilerden Selçuklulara bir geçiş yapısı olarak bu gelişmede önemli bir yer almıştır. Bu kubbeli medreselerin gelişmesi Osmanlılar devrinde İznik, Bursa ve Edirne'de bir çok çeşitlerini gördüğümüz 1 Plânlı camilerin gelişmesine yol açmıştır denilebilir.

Şekil: 18 — Afyon — Şincanlı — Boyalıköy : medresenin plânı.

Anadoluda Kubbeli Medreseler

(Avlunun üstü kubbe veya tonozla örtülmüştür)

XII. Yüzyıl	Niksar	Yağbasan medresesi	Danışmendliler devri
XII. »	Tokat	Yağbasan veya Çukur med.	Danışmendliler devri
1210 ?	Afyon-Sincanlı	Boyalıköy medresesi	Selçuk devri
1224	Isparta-Atabey	Ertokuş »	Selçuk devri
1251	Konya	Karatay »	Selçuk devri, zengin taş ve çini dekorlu
1258	»	İnce Minareli medrese	» » » » » »
1258	Çay	Taş medrese	Mimarî Kelük bin Abdullah
1271	Kırşehir	Caca Bey medresesi (Rasathane ?)	Selçuk devri, zengin taş ve çini dekorlu
1308	Kütahya	Vacidiye medresesi (Rasathane)	Mimarî Kelük bin Abdullah ?
1308	Erzurum	Yakutiye medresesi	Selçuk devri, zengin taş işlemelerle, tür- besi ve minaresi de çini ile dekorlu
1314	»	Ahmediye »	Germiyanlılar devri
XIV. yüzyıl başı	Karaman	Musa Paşa »	İlhanlılar devri, zengin taş ve çini dekorlu
1432	»	İbrahim Bey İmâret medresesi	» » » » » »
			Karaman devri, (yıkılmış)
			» » » çini dekorlu